

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОГО СЕРЕДОВИЩА СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Шкільне середовище відбиває закономірність соціальної практики і духовної культури свого часу. Об'єктивною реальністю сьогодення постає множина рівноправних культурних стереотипів, тому виникає потреба у глибокій диференціації та гнучкості освітньої системи. Сучасні концепції полікультурного й соціокультурного виховання, поліцентричної інтеграції (Н. Гонтаровська, Л. Масол, І. Погоріла та ін.) та деякі інші напрями в освіті демонструють особливість гуманістичного підходу до організації освітніх процесів. Це є розуміння безмежності, багатогранності, унікальності кожної особистості. Система, що виключає можливість індивідуального вибору, не сприяє розвитку особистості, тому сучасна школа повинна пропонувати різноманітність форм поведінки та діяльності людини, рівнозначні правильні напрями її розвитку.

Вчені й практики шукають оптимальні форми організації навчання та виховання, які відповідають якісно новому ставленню до проектування людини. На цьому шляху вони підійшли до ідеї максимального використання культуротворчого середовища школи.

Розширення можливостей середовища здійснюється кількома шляхами: кількісним ростом нових засобів; якісними трансформаціями всередині старих; змінами в суспільній свідомості, змінами сприйняття середовища.

Механічне додавання нових предметів до традиційного комплексу навчальних дисциплін, формальне розширення обсягу інформації не має

сенсу, курс школи й так перенасичений. Тому домінуючим напрямом, умовою розвитку освітніх процесів чимало дослідників (С. Клепко, Н. Козловська, Л. Масол, М. Сова та ін.) називають інтеграцією. Проблема надання шкільному середовищу інтеграційних якостей і можливостей, на думку деяких учених (Л. Печко, Г. Тараскіна, О. Стукалова, Л. Масол та ін.), вирішується на шляху розвитку естетичних якостей середовища. Культуротворче середовище має бути естетичним, щоб виконувати інтеграційну роль.

Спробуємо встановити принципові розбіжності, які визначають ступінь розвиненості естетичних якостей культуротворчого середовища.

Якщо розглядати середовище як постійну взаємодію людської спільноти і предметно-просторового оточення, різноманітних систем діяльності та форм поведінки, побачимо, що зв'язуючою ланкою цих складних структур є людина. Всі зазначені елементи об'єднує суб'єктивність сприйняття середовища, емоційних образів, що утворюються завдяки зіткненню з ним. За результатами аналізу літератури й опитування вчителів, учнів, батьків було виявлено два типи навчальних закладів. Для одних характерне відчуження середовища від людини. Школа сприймається як скупчення відокремлених об'єктів та явищ на всіх рівнях її системи: будинок – як сума приміщень; інтер'єр – як сума речей; навчання – як сума навчальних дисциплін; дозвілля – як сума позаурочних заходів тощо.

Мале утворюється без урахування

більшого. Структура більшого не покладає обов'язків на формування об'єктів, розташованих в його межах. Таке середовище не є інтеграційним та інтегрованим, естетичні якості його обмежені.

До особливостей інших, за свідомством дослідників (Н.Гонтаровська, І.Кашекова, Л.Печко, Н. Шишляннікова) можна віднести те, що формування структури культуротворчого середовища цих шкіл орієнтовано на низку центральних блоків, спрямованих на розвиток саме особистості.

Системотвірною основою блоків є образночуттєвий матеріал мистецтва, який створює емоційний місток між людиною та навколишнім світом. Центральною ланкою діяльності такої школи є розвинена система художньо-естетичного виховання, яка передбачає:

- виокремлення єдиного комплексу мистецтв, котрий об'єднує навчальну, позакласну, позаурочну діяльність;

- побудова чіткої часової послідовності різних видів естетичної діяльності, форм шкільного життя, діалогів поколінь тощо;

- залучення до культури через естетичне середовище предметів мистецтва, яке синтезує (для особистості) усі напрями навчально-розвивального процесу, підтримує їх цілісність у конкретних ситуаціях школи, класу, уроку, тощо;

- залучення кожної особистості до духовно-ціннісної і художньо-творчої діяльності, що передбачає перетворення «гри мистецтвом» у «спілкування мистецтвом»;

- створення особливої естетичної атмосфери внаслідок постановки і вирішення питання про клімат у колективі;

- наявність своєрідного іміджу школи, який відрізняє саме цей навчальний заклад від інших.

Зазначені напрями в діяльності мають за мету досягнення цілісності та вирішують такі пріоритетні завдання: виховання морально-естетичного ставлення до дійсності й мистецтва; формування естетичного смаку, здатності до художньо-естетичного засвоєння довкілля, саморегулювання (емпатійної чуйності, гнучкості уявлень), естетичної настанови у процесі будь-якої діяльності, естетичної свідомості.

Ці спільні риси реалізуються в різних навчальних закладах з більшим або меншим ступенем досконалості, але магістральний напрям залишається незмінним.

Поряд зі спільними рисами зазначених навчальних закладів наявні й особливості, що пов'язані з реальною практикою: обраним напрямом художньо-естетичного виховання, пріоритетами вчителів мистецтва, адміністрації, художньо-культурними традиціями конкретної місцевості (театральними, архітектурними, хореографічними, етнохудожніми, хоровими тощо).

Основна відмінність шкіл полягає в тому, що центр уваги зміщується з окремих технологічних процесів на визначення принципів морально-естетичних характеристик, які складають зміст середовищ різномірних підсистем. Ці характеристики обумовлені роллю кожної з підсистем у загальному образному устрої твору «середовищного мистецтва» – школи.

Вивчення реальної педагогічної практики шкіл світу, ближнього зарубіжжя, вітчизняних та шкіл Одеської області, м. Іллічівська дозволяє умовно виокремити рівні сформованості естетичного середовища різних навчальних закладів (загальноосвітніх, гімназій, ліцеїв, НОК, спеціалізованих, профільних та ін.), (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Рівні сформованості культуротворчого середовища навчальних закладів (за підсумками аналізу анкет, шкільної документації, статистичних даних за 5-10 років)

№ п/п	Рівні	Характеристики	
		Тип навчального закладу	Динаміка та показники розвитку
I.	Низький	Школи з традиційним підходом до організації навчально-виховного процесу, школи профільного навчання з традиційним змістом естетичного компонента	Відносно стабільний рівень з тенденцією до спаду; показники навчально-виховної діяльності, рейтинг шкіл (учителів, учнів, колективу) переважно знижується.
II.	Середній	Школи традиційного типу, що опановують окремі інноваційні програми інтеграційного напрямку	Відносно стабільний рівень з тенденцією до повільного росту. Рейтинг шкіл, показники якості знань та вихованості учнів нестабільності
III.	Достатній	Спеціалізовані школи з поглибленим вивченням мистецтва, школи-комплекси естетичного профілю, в яких активізований естетичний компонент, розширений його зміст	Показники навчально-виховної діяльності та рейтинг шкіл динамічно зростає. Школи мають стійку динаміку до вдосконалення (саморозвитку).
IV.	Високий	Школи, що мають певний образ, індивідуальність, у яких мистецтво є структурним елементом шкільного середовища й усіх процесів у цьому середовищі	Школи гуманістичного характеру, випереджають всі інші навчальні заклади за всіма показниками

Аналіз відмінностей навчальних закладів із різним ступенем розвиненості дозволяє відчувати деякі тенденції до вдосконалення середовища: тенденцію з'єднання, «збирання» окремих елементів у складні комплексні системи; тенденцію ієрархічної організації всіх форм і процесів у середовищі школи; тенденцію врахування динамічності вихідних даних, накопичення та відбору елементів середовища в просторово-часовому вимірі; тенденцію до порівняння вражень від

різних компонентів шкільного середовища у процесі його естетичного опанування; тенденцію виділення елементів, які справляють стійкі враження, й використання (урахування) усталених закономірностей у процесі утворення середовища.

Різноманітність ситуацій, рішень, динамізм процесів не дають можливості регламентувати правила на всі випадки життя, тому визначимо структуру, класифікацію, загальні принципи щодо вдосконалення

культуротворчого середовища шляхом його естетизації, добір професійних завдань і перелік загальних підходів до їх вирішення.

Середовищний підхід дозволяє розглядати школу як єдність «оболонки» (предметно-просторового оточення) та життєвого наповнення (функціональних процесів). Різноманітність функцій обумовлює різноманітність форм, які, у свою чергу, утворюють багатство і різноманітність вражень. Єдність середовища визначається цілісною структурою, яка не охоплює всього простору, а створена з серії головних вузлів, з'єднаних лінійними елементами.

Відтак, ціле уявляємо як силове поле, в якому взаємодіють системи нерівнозначних, індивідуальних за своїм характером центрів. Кожного моменту всі системи утворюють єдиний комплекс, взаємоуточнюючи стан цілого у хронотопі.

Кожна система (підсистема) в будь-який момент своєї історії повинна мати композиційну цілісність: ясну, зрозумілу ідею; усвідомлену акцентно-домінантну структуру; необхідний мінімум активних художніх, морально-естетичних та інших тем, що відповідають загальній образній спрямованості. Сутність руху полягає в переході до все більш високих рівнів організації систем.

Середовищний підхід потребує від усіх елементів, об'єктів і деталей (незалежно від їх надходження та місця в системі середовища) супідрядності, узгодженості впливів, дій. Головною в середовищній специфіці є проблема взаємозв'язку компонентів системи. Отже, перед дослідниками культурологічного середовища постають завдання: виокремити ряд рівнів від елементарних одиниць до комплексу в цілому; знайти зв'язок між

цілісністю на рівні структурної одиниці і на рівні середовища. Для цього необхідно розчленувати великі елементи (тобто все середовище загалом) на структурні одиниці, кожна з яких чітко визначена, тобто має сприйматися як ціле, достатньо характерна за своїми якостями, через що легко розпізнаватиметься закономірність з'єднання таких одиниць в єдиний шкільний організм.

Окремі одиниці збираються в більш складні конструкції, які, у свою чергу, розподіляються на класи відповідно до їх ролі в житті школи. Кожний з класів також повинен мати особливі риси, які легко розпізнавати. Тобто відокремлений фрагмент цілісності повинен відповідати вимогам: обмеженості; взаємозв'язку, компактності; розпізнавання.

Елементи культурологічного середовища можемо класифікувати:

1) *за функціями*, які легко локалізуються територіально (у просторі школи): навчальна (навчальні кабінети); спортивна й оздоровчо-профілактична (спортзал, медпункт); загально-просвітницька (бібліотека, музей, виставка); репрезентативна і координаційно-організаційна (учительська, методкабінет, кабінет директора); громадський центр; рекреаційна (вестибюль, рекреації та ін.); виробнича (майстерні); технічного обслуговування та санітарно-гігієнічна (допоміжні служби); громадського харчування;

2) *за ієрархічністю*: головні; допоміжні;

3) *за ступенем виразності*: домінуючі; супровідні;

4) *за походженням*: індивідуальні; типові;

5) *за станом розвитку*, ті, що знаходяться на стадії: формування; освоєння; функціонування; перетворення (реконструкції);

6) *за стабільністю*: незмінні; змінні;

7) *за масштабом охоплення*: система; підсистема (блоки, що вичленовують сфери, завдають первинні емоційні враження); елементи (ті, що завдають плановість сприйняття); деталі (ті, що сприяють розвитку початкових ідей, формуються завдяки особливостям локальних одиниць);

8) *за механізмом сприйняття*, ті, що сприймаються: одночасно; фрагментарно (поетапно);

9) *як просторово-часові шари*: каркас (стабільні); заповнення каркасу (тканина, основна структура каркасу, те, що майже не змінюється); речі (ті, що забезпечують конкретний життєвий процес, підтримують цілісність між середовищем в цілому та актуальними цінностями культури); оперативні (ті, що мобільно змінюються);

10) *за масштабом сприйняття*: фронтальні (ті, що знаходяться найближче в полі зору (детального сприйняття)); об'ємні (багатовимірні у просторі); глибинні (багатовимірні у просторі і часі (сприймається в русі)); панорамні (створюють загальний образ); силуетні (сприймаються взагалі, визначають головне);

11) *за ступенем інтегрованості*: вихідні елементи; локальні утворення (ті, що мають доцентрову тенденцію); лінійні системи (з'єднують елементи, сприйняття яких базуються на послідовному складенні вражень, картин, сюжетів тощо, зібраних зі «спільнокореневих» предметів, розташованих уздовж змістової, сутнісної вісі); системи (загальні утворення);

12) *як фізичні форми та символи свідомості*: шляхи

(спрямовують рух); межі (частини, які в себе щось вбирають, туди можна ввійти); вузли (стратегічні пункти); орієнтири (зовнішні для спостерігача);

13) *за масштабом охоплення*: особистість; група; клас; паралель; ступінь;

14) *за розподілом ролей*: учні; вчителі; батьки; персонал допоміжних служб.

Кожний класифікаційний елемент визначає особливі завдання, що специфічні для цього шару (формальні, змістовні). Багатошарова структура культуротворчого середовища ярусно відбивається в нашому сприйнятті. На будь-якому етапі розвитку будь-якого структурного елемента виникає необхідність *вирішення таких педагогічних завдань*:

– забезпечити цілісність низки художньо-естетичних вражень, з'єднаних загальним простором, концепцією, часом, дійством тощо;

– урівноважити частини цілого;

– забезпечити різними засобами той рівень свободи саморозвитку, який відповідає місцю компонента у змістовій та естетичній ієрархії середовища.

Кожний рівень має особливості, які обумовлюють сприйняття простору та часу; якісні розбіжності визначені ставленням людини до кожного з них. Сприйняття простору залежить від конкретної ситуації; досвіду, накопиченого людиною. Внаслідок діяльнісного ставлення людини до світу, враження складаються в модель простору, що переживається.

Сприйняття часу здійснюється в середовище, якщо воно організоване в часі й несе: 1) ознаки подій, що були в минулому; 2) ознаки сьогодення; 3) ознаки перспективи, створює середовищний часовий колаж, єдність статичного й мобільного, тривалого та

мінливого.

Якщо у формах середовища втілені спадковість, послідовність,

безперервність розвитку культури, якщо нове виникає в контексті, що склався, доповнює й змінює його.

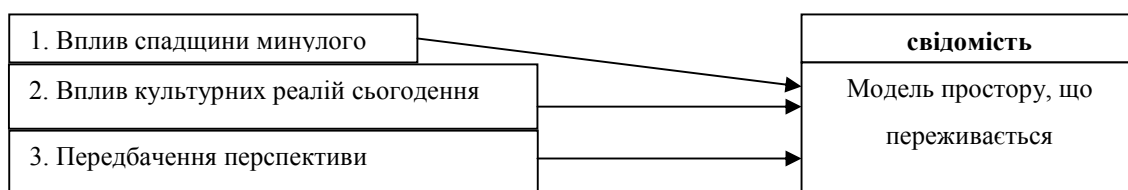
Схема 1

Утворення моделі простору, що переживається

Схема 2

Утворення моделі часу, що переживається

Розбіжність між реальною моделлю середовища та її образом, що відбувається у свідомості, обумовлена перебільшенням деталей і властивостей, які якимось пов'язані зі значеннями, важливими для особистості.

Свідомість не сприймає нейтральне, байдуже, неістотне для людини. Такі фактори не створюють особистого образу середовища. Середовищний підхід наголошує на врахуванні особистісного фактору - суб'єктивності сприйняття середовища кожною людиною. У зв'язку з цим постає педагогічне завдання: формування позитивного суб'єктивного емоційного образу, що утворюється в зіткненні особистості з реальною моделлю середовища.

Як стверджують М.Бахтін, А.Іконніков, Л.Печко та ін., занурення в повсякденність виключає естетичне ставлення до середовища. Звичний автоматизм сприйняття здатний «розчинити» будь-які його смислові доміканти. Щоб середовище набуло особистісно-естетичного значення,

необхідна особлива ситуація, що сприяє виникненню естетичної настанови. Отже, виникає проблема здійснення переходу з буденної на естетичну настанову, для чого потрібно: визначити внутрішні імпульси, сигнали, що треба ввести до системи середовища, щоб спровокувати цю настанову; з'ясувати засоби, як потрібно використати для впорядкування форм середовища й умов їх сприйняття.

Дослідники зазначають, що умовою утворення естетичного образу середовища у свідомості людини є ситуація свята. Вона сприяє виникненню ставлень, з яких переборюється буденність. За М.Бахтіним, свято визволяє від будь-якої утилітарності й практицизму, це – вихід до утопічного світу. Його свобода дає можливість безкорисливого споглядання поза зв'язком з практикою буднів.

Ситуація суцільно особистого свята створює у психіці людини естетичний «удар», ефект «салюту», на деякий час виводить за межі звичайного,

буденного. На шляху пошуків оптимальних комбінацій, специфіки утворення та відбору «святкових» ситуацій, педагогічна думка схиляється до ідеї драматургії школи. Тобто організації навчально-виховного середовища за законами

театру. Мистецтво стає структуротвірним елементом освітнього процесу, його органічною частиною. А.Колпакова розглядає драматизацію як спосіб досягнення цілісності.

Таблиця 2.

Етапи драматизації культуротворчого середовища школи

№	Етап	Призначення	Зміст	Наслідок
I	Зав'язка	Постановка проблеми	Аналіз ситуації й утворення загально-шкільної естетико-драматичної ідеї	Виникнення художнього образу у свідомості
II	Дія	Розробка проблеми	Естетична діяльність	Розвиток художнього образу
III	Кульмінація	Вирішення проблеми	Проміжне узагальнення результативності дії, створення умов (напрямів) подальшого розвитку, виникнення нової зав'язки	Утворення цілісності, післядія

Досвід 20-х років ХХ ст. (шкіл естетичного виховання під керівництвом Н.Сац, дитячого педагогічного театру при Наркомпросі режисера Г.Рошалья, діяльність театру колонії ім. М.Горького (А.Макаренко) та ін., метод емоційної драматургії уроку, що запропонований Д. Кабалевським, методика художньо-педагогічної драматургії Л.Предтеченської підвели сучасну педагогічну науку і практику до необхідності створення теоретичного забезпечення та практичного випробування моделі комплексної естетизації шкільного середовища за законами драматургії.

Виникає проблема: виділити закономірності педагогічної драматургії

і форми, механізми застосування їх для естетизації культуротворчого середовища школи в цілому й кожного його структурного компонента зокрема. Узагальнення дослідницьких матеріалів щодо драматизації деяких шкільних процесів подано в таблиці 2.

Кожний з етапів потребує участі у своєму становленні художньої діяльності, визначає особливі завдання (формальні, змістовні), специфічні для цього етапу. Тому предметом подальших досліджень буде з'ясування ролі вчителя образотворчого мистецтва й розробка моделі педагогічної дії щодо драматизації навчально-педагогічного процесу з урахуванням специфіки образотворчого мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гонтаровська Н. Концепція розвитку особистості в НОК №28 м. Дніпропетровська // Мистецтво та освіта. – 2001.-№3. – С.36-40.

2. Иконников А.В. Искусство,

среда, время. Эстетическая организация городской среды. – М.: Сов. художник, 1985. – 336с.

3. Кашекова И. Единое интеграционное пространство школы и пути его создания // Искусство в

школе. -2001.-№4. – С.7-10.

4. *Колтакова А.А.* Особенности эстетико-педагогической среды урока мировой художественной культуры // Межвуз. сб. научн. тр. – М. –Луганск: Ин-т худ. образования РАО; Луганский гос. пед. ун-т. им. Т.Шевченко,2000. – С.79-88.

5. *Командышко Е.* Эффективность факторов школьной среды в эстетикотворческом развитии // Межвуз. сб. научн. тр. – М. –Луганск: Ин-т худ. образования РАО; Луганский гос. пед. ун-т. им. Т.Шевченко,2000. – С.88-97.

6. *Масол Л.* Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах

// Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004.-№10. – С.2-29.

7. *Павловський А.* Модель создания эстетической среды урок в старшем звене школы // Эстетическая среда и развитие культуры личности (в школе и педвузе): Межвуз. сб. научн. тр. – М. – Луганск: Ин-т худ. образования РАО; Луганский гос. пед. ун-т. им. Т.Шевченко, 2000. – С.71-78.

8. *Печко Л.* Искусство как эстетическая среда в школе // С.ст. «Эстетическая среда и культура личности». – Вып. 1 – М., 1999. - 96с.

9. *Шимко В.* Архитекторское формирование городской среды. – М.: Высшая школа, 1990. – 223с.

Подано до редакції 22.01.07

РЕЗЮМЕ

В статье выявлены характерные особенности восприятия культурологической среды школы, определяющие уровень ее сформированности; приведена

классификация элементов такой среды, определены тенденции средообразовательных процессов и пути их реализации.

SUMMARY

The article reveals some distinctive peculiarities of perception of school cultural environment, determining its formation level; suggests the classification of environmental elements; specifies the tendencies of environment forming processes and the ways of their realization.

Науковий керівник: д. пед. н., проф. І.М. Богданова.